

भारत सरकार

विधि व न्याय मंत्रालय

**अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी
(वन हक्क मान्य करणे) अधिनियम, २००६**

(सन २००७ चा अधिनियम क्रमांक २)

[३० जून २०१६ रोजी यथाविद्यमान]

**The Scheduled Tribes and Other
Traditional Forest Dwellers
(Recognition of Forest Rights) Act, 2006**

(Act No. 2 of 2007)

[As in force on the 30th June 2016]

संचालक, मुद्रण व लेखनसामग्री, महाराष्ट्र शासन यांनी भारत सरकारच्या वतीने मुद्रित व प्रकाशित केले.

२०१६

[किंमत : रुपये ३५.००]

(एक)

प्राक्कथन

या आवृत्तीत, दिनांक ३० जून २०१६ रोजी यथाविद्यमान असलेला दि शेंड्यूल् ट्राईबन्स अँड अदर ट्रेडिशनल फॉरेस्ट ड्वेलर्स (रेकग्निशन ऑफ फॉरेस्ट राईट्स) अँक्ट, २००६ याचा मराठीतील प्राधिकृत पाठ दिलेला आहे. हा पाठ भारताचे राजपत्र, असाधारण, भाग बारा, अनुभाग १, खंड १७, अंक २, दिनांक २२ सप्टेंबर २०१६ यात पृष्ठे १३ ते २० मध्ये प्रकाशित करण्यात आला होता.

हा प्राधिकृत मराठी पाठ, प्राधिकृत पाठ (केंद्रीय विधि) अधिनियम, १९७३ याच्या कलम २, खंड (क) अन्वये राष्ट्रपतीच्या प्राधिकाराने प्रकाशित करण्यात आला होता आणि अशा रीतीने प्रकाशित करण्यात आल्यानंतर हा पाठ उक्त अधिनियमाचा प्राधिकृत मराठी पाठ म्हणून समजण्यात आला आहे.

नवी दिल्ली,
दिनांक २२ सप्टेंबर २०१६.

डॉ. जी. नारायण राजू,
सचिव, भारत सरकार.

PREFACE

The edition of the Scheduled Tribes and Other Traditional Forest Dwellers (Recognition of Forest Right) Act, 2006 as on the 30th June 2016 contains the authoritative text of that Act in Marathi which was published in the *Gazette of India, Extraordinary, Part XII, Section I, Vol. 17, No. 2* dated 22nd September 2016 on pages 13 to 20.

This authoritative text was published under the authority of the President under Section 2, clause (a) of the Authoritative Texts (Central Laws) Act, 1973 and on such publication it became the authoritative text of that Act in Marathi.

New Delhi,
Dated 22nd September 2016.

DR. G. NARAYAN RAJU,
Secretary to the Government of India.

(तीन)

अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी (वन हक्क मान्य करणे) अधिनियम, २००६

कलमांचा क्रम

कलमे

प्रकरण एक

प्रारंभिक

१. संक्षिप्त नाव व प्रारंभ.
२. व्याख्या.

प्रकरण दोन

वन हक्क

३. वनवासी अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी यांचे वन हक्क.

प्रकरण तीन

वन हक्कांची मान्यता, त्यांचे पुनःस्थापन व ते निहित करणे व तत्संबंधित बाबी

४. वनवासी अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी यांच्या वन हक्कांना मान्यता देणे व ते निहित करणे.
५. वन हक्कधारकांची कर्तव्ये.

प्रकरण चार

वन हक्क विहित करण्यासाठी प्राधिकरणे व कार्यपद्धती

६. वनवासी अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी यांचे वन हक्क निहित करण्यासाठी प्राधिकरणे आणि त्यांची कार्यपद्धती.

प्रकरण पाच

अपराध व शास्ती

७. या अधिनियमाअन्वये प्राधिकरणांचे व समित्यांचे सदस्य किंवा अधिकारी यांनी केलेले अपराध.
८. अपराधांची दखल.

प्रकरण सहा

संकीर्ण

९. प्राधिकरण, इत्यादीचे सदस्य लोकसेवक असणे.
१०. सद्भावपूर्वक केलेल्या कारवाईस संरक्षण.
११. मध्यवर्ती अभिकरण.
१२. निदेश देण्याचा केंद्र सरकारचा अधिकार.
१३. हा अधिनियम अन्य कोणत्याही कायद्याला न्यूनता आणणार नाही.
१४. नियम करण्याचा अधिकार.

अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी (वन हक्क मान्य करणे)

अधिनियम, २००६

(सन २००७ चा अधिनियम क्रमांक २)

[३० जून २०१६ रोजी यथाविद्यमान]

[२९ डिसेंबर, २००६]

जे पिढ्यान्पिढ्या वनांमध्ये राहत आहेत परंतु ज्यांच्या हक्कांची नोंद होऊ शकलेली नाही अशा, वनवासी अनुसूचित जनजाती आणि इतर पारंपरिक वनवासी, यांच्या वन हक्कांना व वन जमिनीवरील त्यांच्या भोगवट्यास मान्यता देण्यासाठी आणि असे वन हक्क व भोगवटा त्यांच्याकडे निहित करण्यासाठी ; अशा प्रकारे निहित केलेल्या वन हक्कांची नोंद करण्यासाठी मूलभूत कार्यपद्धतीची आणि वन जमिनीसंबंधातील अशा वन हक्कांच्या मान्यतेसाठी व त्यांच्या निहितीकरणासाठी आवश्यक असलेल्या पुराव्यांचे स्वरूप याकरिता तरतूद करण्यासाठी अधिनियम.

ज्याअर्थी, वनवासी अनुसूचित जनजाती आणि इतर पारंपरिक वनवासी यांच्या मान्यताप्राप्त हक्कांमध्ये, जैवविविधतेचा निरंतर वापर करणे, तिचे संधारण करणे आणि पारिस्थितीक समतोल राखणे यांबद्दलच्या जबाबदाऱ्या आणि प्राधिकार यांचा, आणि त्यांद्वारे वनवासी अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी यांच्या उपजीविकेची आणि अन्न सुरक्षेची सुनिश्चिती करताना, वन संधारणाची पद्धत सक्षम करणे, यांचा समावेश होतो ;

आणि ज्याअर्थी, वसाहती सरकारच्या राजवटीत तसेच स्वतंत्र भारतात, राज्य वनांचे एकत्रीकरण करताना, अनुसूचित जनजातींच्या व इतर पारंपरिक वनवासींच्या वडिलोपार्जित जमिनीवरील वन हक्कांना व त्यांच्या वसतिस्थानाला पर्याप्त मान्यता न दिल्यामुळे, वनस्पती टिकवून ठेवण्याशी आणि तिला सक्षम करण्याशी ज्यांचा घनिष्ट संबंध आहे, अशा वनवासी अनुसूचित जनजातींवर आणि इतर पारंपरिक वनवासींवर खरोखरच अन्याय झाला आहे ;

आणि ज्याअर्थी, सरकारी विकास कामांमुळे ज्यांना आपल्या घरातून विस्थापित होण्यास भाग पाडण्यात आले होते अशा व्यक्तींसह, वनवासी अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी यांचा धारणाधिकारविषयक आणि येण्याजाण्याचा वन हक्क मिळण्याबाबतची दीर्घकाळपासूनची अनिश्चितता दूर करणे आवश्यक झाले आहे.

त्याअर्थी, तो भारतीय गणराज्याच्या सत्तावत्राव्या वर्षी संसदेकडून पुढीलप्रमाणे अधिनियमित होवो :-

प्रकरण एक

प्रारंभिक

१. (१) या अधिनियमास, अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी (वन हक्क मान्य करणे) संक्षिप्त नाव व अधिनियम, २००६ असे म्हणावे. प्रारंभ.

(२) तो जम्मू व काश्मीर राज्य खेरीजकरून संपूर्ण भारतास लागू असेल.

(३) तो, केंद्र सरकार, राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, नियत करील अशा दिनांकास अंमलात येईल.

२. या अधिनियमात, संदर्भानुसार अन्य अर्थ अपेक्षित नसेल तर,—

व्याख्या.

(क) “ सामूहिक वन साधनसंपत्ती ” याचा अर्थ, गुरे चारणाऱ्या समुदायाच्या बाबतीत, त्या समुदायाला पारंपरिक प्रवेश देण्यात आला होता ती अभयारण्ये आणि राष्ट्रीय उद्याने यांसारखी राखीव वने, संरक्षित वने व संरक्षित क्षेत्रे यांसह, गावाच्या किंवा भूक्षेत्राच्या हंगामी वापराच्या पारंपरिक किंवा रूढीगत सीमांमधील, रूढीगत सामाईक वनजमीन, असा आहे ;

(ख) "संरक्षित वन्य जीव वसतिस्थान" याचा अर्थ, कलम ४ चो पोटकलमे (१) व (२) यांतून उद्भवणाऱ्या कार्यपद्धतीविषयक आवश्यकतांनुरूप क्षेत्रे निर्धारित करण्यासाठी केंद्र सरकारने स्थानिक क्षेत्रांतून नियुक्त केलेल्या तज्ज्ञांचा तसेच जनजाती कार्य मंत्रालयाच्या प्रतिनिधींचा समावेश असलेल्या, तज्ज्ञ समितीने खुल्या पद्धतीने विचारविनिमय केल्यानंतर, भारत सरकारच्या पर्यावरण व वन मंत्रालयाकडून निर्धारित व अधिसूचित करण्यात येतील अशा वन्यजीव संवर्धनाच्या प्रयोजनांसाठी अशा क्षेत्रे अवाधित ठेवण्याची आवश्यकता आहे, या वैज्ञानिक व वस्तुनिष्ठ निकषांच्या आधारे, प्रकरणनिहाय विशिष्ट रीतीने आणि स्पष्टपणे जी स्थापन करण्यात आलेली आहेत, अशी राष्ट्रीय उद्याने आणि अभयारण्ये यांचे क्षेत्रे, असा आहे ;

(ग) "वनवासो अनुसूचित जनजाती" याचा अर्थ, जे प्रामुख्याने वनात राहतात आणि जे उपजीविकेच्या खऱ्याखऱ्या गरजांसाठी वनांवर किंवा वन जमिनींवर अवलंबून आहेत अशा अनुसूचित जनजातीतील व्यक्ती किंवा समूह, असा आहे आणि त्यामध्ये अनुसूचित जनजातीतील गुरे चारणाऱ्या समुदायाचा समावेश होतो ;

(घ) "वन जमीन" याचा अर्थ, कोणत्याही वन क्षेत्रात येणारी कोणत्याही वर्णनाची जमीन, असा आहे, आणि त्यामध्ये वर्गीकरण न केलेली वने, सोमांकित न केलेली वने, विद्यमान किंवा मानीव वने, संरक्षित वने, राखीव वने, अभयारण्ये आणि राष्ट्रीय उद्याने यांचा समावेश होतो ;

(ङ) "वन हक्क" याचा अर्थ, कलम ३ मध्ये निर्दिष्ट केलेले वन हक्क, असा आहे ;

(च) "वन गाव" याचा अर्थ, वनांकरण कामांसाठी कोणत्याही राज्य शासनाच्या वन विभागाद्वारे ज्या वनांमध्ये स्थापन करण्यात आलेल्या आहेत किंवा वन आरक्षण प्रक्रियेद्वारे ज्या वन गावांमध्ये रूपांतरित केलेल्या होत्या अशा वस्त्या, असा आहे, आणि त्यामध्ये वन वस्ती गावांचा, नियत हक्क मागणीच्या धारण जमिनीचा, अशा गावांसाठी कोणत्याही नावाने संबोधण्यात येणाऱ्या सर्व प्रकारच्या टांग्या-वस्त्यांचा समावेश होतो आणि त्यामध्ये लागवडीसाठी आणि शासनाने परवानगी दिलेल्या इतर वापरांसाठी असलेल्या जमिनींचाही समावेश होतो ;

(छ) "ग्रामसभा" याचा अर्थ, गावातील सर्व प्रौढ सदस्यांची मिळून बनलेली आणि कोणत्याही पंचायती, पाडे, टोले व इतर पारंपरिक ग्राम संस्था आणि निर्वाचित ग्राम समित्या नसलेल्या राज्यांच्या बाबतीत, महिलांचा पूर्ण व अनिवंध सहभाग असलेली ग्रामसभा, असा आहे ;

(ज) "वसतिस्थान" यामध्ये, आदिम जनजाती समूह व कृषि-पूर्व समुदाय आणि इतर वनवासी अनुसूचित जनजाती यांच्या रूढीगत वसतिस्थांचा आणि राखीव वने व संरक्षित वने यांमधील अशा इतर वसतिस्थानांचा समावेश असणाऱ्या क्षेत्राचा समावेश होतो ;

(झ) "गोण वनोत्पादन" यामध्ये बांबू, खुरटी झाडे, खोड, वेत, कोसा, रेशमी किड्यांचे कोश, मध, मेण, लाख, तेंदू किंवा केंदू पत्ता, औषधी वनस्पती आणि शाक, मुळे, कंद व त्यांच्यासारख्या इमारती लाकूड नसलेल्या सर्व वनोत्पादनांचा समावेश होतो ;

(ञ) "मध्यवर्ती अभिकरण" याचा अर्थ, कलम ११ मध्ये विनिर्दिष्ट केलेले मध्यवर्ती अभिकरण, असा आहे ;

(ट) "अधिसूचना" याचा अर्थ, राजपत्रात प्रसिद्ध केलेली अधिसूचना, असा आहे ;

(ठ) "विहित" याचा अर्थ, या अधिनियमान्वये करण्यात आलेल्या नियमांद्वारे विहित केलेले, असा आहे

(ड) "अनुसूचित क्षेत्रे" याचा अर्थ, संविधानाच्या अनुच्छेद २४४ च्या खंड (१) मध्ये निर्देशिलेली अनुसूचित क्षेत्रे, असा आहे ;

(ढ) "निरंतर वापर" याला, जैव-विविधता अधिनियम, २००२ याच्या कलम २ च्या खंड (ण) मध्ये २००३ चा जो अर्थ नेमून दिला असेल, तोच अर्थ असेल ;

(ण) “इतर पारंपरिक वनवासी” याचा अर्थ, १३ डिसेंबर २००५ पूर्वी जी किमान तीन पिढ्यांपासून प्रामुख्याने वनात राहत आहे आणि उपजीविकेच्या खऱ्याखऱ्या गरजांसाठी वनांवर किंवा वन जमिनींवर अवलंबून आहे अशी कोणतीही व्यक्ती किंवा समुदाय, असा आहे.

स्पष्टीकरण.—या खंडाच्या प्रयोजनार्थ, पिढी याचा अर्थ, पंचवीस वर्षांचा कालखंड, असा आहे ;

(त) “गाव” याचा अर्थ,—

१९९६ चा
४०.

(एक) पंचायतीसंबंधीचे उपबंध (अनुसूचित क्षेत्रांवर विस्तारित करणे) अधिनियम, १९९६ याच्या कलम ४ च्या खंड (ख) मध्ये निर्देशिलेले गाव ; किंवा

(दोन) अनुसूचित क्षेत्रांव्यतिरिक्त पंचायतीशी संबंधित असणाऱ्या कोणत्याही राज्य कायद्यामध्ये गाव म्हणून निर्देशिलेले कोणतेही क्षेत्र ; किंवा

(तीन) वन गावे, जुनी वसतिस्थाने किंवा वसाहती आणि भूमापन न केलेली गावे,—मग ती गाव म्हणून अधिसूचित करण्यात आलेली असोत किंवा नसोत ; किंवा

(चार) पंचायती नसलेल्या राज्यांच्या बाबतीत, कोणत्याही नावाने संबोधण्यात येणारे पारंपरिक गाव, असा आहे ;

१९७२ चा
५३.

(थ) “वन्य प्राणी” याचा अर्थ, वन्य जीव (संरक्षण) अधिनियम, १९७२ याच्या अनुसूची एक ते चार यामध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या आणि निसर्गामध्ये वन्य स्वरूपात आढळणाऱ्या प्राण्यांच्या कोणत्याही प्रजाती, असा आहे ;

प्रकरण दोन

वन हक्क

३. (१) जे वैयक्तिक किंवा सामूहिक किंवा दोन्ही धारणाधिकाराची सुनिश्चिती करतात असे पुढील हक्क वनवासी हे या अधिनियमाच्या प्रयोजनार्थ, सर्व वन जमिनींवरील वनवासी अनुसूचित जनजातींचे व इतर पारंपरिक वनवासींचे वन हक्क असतील :—

वनवासी
अनुसूचित
जनजाती व इतर
पारंपरिक वनवासी
यांचे वन हक्क.

(क) वनवासी अनुसूचित जनजातीच्या किंवा इतर पारंपरिक वनवासींच्या सदस्याने किंवा सदस्यांनी, वस्ती करण्यासाठी किंवा उपजीविकेकरिता स्वतः लागवड करण्यासाठी वैयक्तिक किंवा सामाईक भोगवट्याखाली वन जमीन धारण करण्याचा व त्यामध्ये राहण्याचा हक्क ;

(ख) पूर्वीची संस्थाने, जमीनदारी किंवा अशा मध्यस्थ राजवटींमध्ये वापरात असलेल्या हक्कांसह कोणत्याही नावाने संबोधण्यात येणारे निस्तार यांसारखे सामूहिक हक्क ;

(ग) गावाच्या सीमांतर्गत किंवा सीमांवाहेर पारंपरिकपणे गोळा केली जाणारी गौण वनोत्पादने गोळा करण्यासाठी प्रवेश करणे, त्याचा वापर करणे किंवा त्याची विल्हेवाट लावणे यांबद्दल स्वामित्व हक्क ;

(घ) जलाशयांमध्ये मासेमारी करणे व इतर उत्पन्न घेणे, चराई करणे (प्रस्थापित वा तात्पुरती अशा दोन्ही स्वरूपाची) आणि भटक्या समाजांचा किंवा गुरे चारणाऱ्या समुदायाचा वनांमधील परंपरागत हंगामी प्रवेश यांसारखे वहिवाटीचे किंवा हक्कदारीचे इतर सामूहिक हक्क ;

(ङ) आदिम जनजाती समूह आणि कृषिपूर्व समुदाय यांच्या वसतिस्थानांच्या किंवा वस्त्यांच्या सामूहिक धारणाधिकाराचा समावेश असणारे हक्क ;

(च) जेथे हक्कांबाबत आक्षेप घेतले जातात अशा कोणत्याही राज्यात, कोणत्याही नावाने ओळखल्या जाणाऱ्या विवादास्पद जमिनींमधील किंवा जमिनींवरील हक्क ;

(छ) कोणत्याही स्थानिक प्राधिकरणाने किंवा कोणत्याही राज्य शासनाने वन जमिनींबाबत दिलेले पट्टे किंवा भाडेपट्टे किंवा इनाम यांचे मालकी हक्कांमध्ये रूपांतर करण्याचा हक्क ;

(ज) सर्व वन गावे, जुनी वसतिस्थाने, भूमापन न केलेली गावे आणि वनांमधील अन्य गावे,—मग ती अभिलिखित, अधिसूचित केलेली असोत किंवा नसोत - यांमध्ये वसाहत करण्याचा व त्यांचे महसुली गावात रूपांतर करण्याचा हक्क ;

(शा.म.मु) एच ४०६३-३ (१०६८-१२-२०१६)

(स) निरंतर बाह्य करण्यासाठी परंपरिकरीत्या संरक्षण व संवर्धन करण्यात येणाऱ्या कोणत्याही सांस्कृतिक वन संततीचे संरक्षण, पुनर्निर्माण किंवा संवर्धन करण्याचा अथवा प्रयत्नांचा करण्याचा हक्क ;

(अ) कोणत्याही राज्य कायदाअन्वये किंवा कोणत्याही त्याच्या किंवा परिसर किंवा त्याच्या परिसरात परिसर यांच्या कायदाअन्वये मायता दिलेले हक्क किंवा कोणत्याही राज्याच्या संकीर्ण आदिवासींच्या कोणत्याही परंपरिक किंवा रुढीगत कायदाअन्वये आदिवासींचे हक्क समुद्र मध्य क्षेत्राचे हक्क ;

(इ) संघ-विशिष्टता प्राप्तवाद्या हक्क आणि संघ-विशिष्टता व संस्कृतिक वैशिष्ट्यता यांच्यातील संबंधित असलेले बौद्धिक संवर्धन व परंपरिक ज्ञान विज्ञानाच्या सांस्कृतिक हक्क ;

(उ) खंड (क) ते (ट) मध्ये समुद्र म क्षेत्राचे परंतु अन्य प्रांतांच्या कोणत्याही राज्यांचे येथे बाह्य करण्याचा किंवा त्यांना सादरवाता प्रकल्पांचा किंवा त्यांच्या संरक्षणा मध्य समुद्र क्षेत्राचा हक्कात हक्क बाळगून वनासाठी अनुसूचित करण्याचे किंवा, बांधविणे, वन परंपरिक कलाकामे सांस्कृतिक उद्योगाच्यात येत असलेला अन्य कोणत्याही परंपरिक हक्क ;

(द) वेळी अनुसूचित वनासाठी व वन परंपरिक वनासाठी सोन, २२ डिसेंबर १९८४ च्या, त्याची पुनर्संस्थाची वेद हक्कांचे हक्कात कोणत्याही प्रकल्पाचा वन क्षेत्राच्या अखंडरीत्या किंवा किंवा विस्तारित करण्यात आले असलेले वेळी अशा प्रकारचे, त्यांचे पर्यायी क्षेत्रांचे हक्क प्रकल्पात पुनर्संस्था करण्याचा हक्क ;

(२) वन (संवर्धन) अधिनियम, १९८० च्या मध्ये काहीही अंतर्भाव असलेले को, को सरकार, सरकारने १९८० चा व्यवस्था केलेल्या पुढील सुविधांकरिता वन क्षेत्राचे परिवर्तित करण्याचे लक्ष्य करीत, आणि त्यात दर क्षेत्रा ३२. पंधाहत्तर वृक्षारोप अधिक मर्यादित हक्क वना येथील :—

- (क) शाखा ;
- (ख) दवाखाना किंवा स्यालय ;
- (ग) संगणकवाद्या ;
- (घ) रात धान्य दुकाने ;
- (ङ) विद्युत व दूरसंदेशवाकक तराती ;
- (च) तलाव किंवा अन्य गोंग वनातले ;
- (छ) विद्यालया यांच्याचा दुरुवला व वन बांधविणे ;
- (ज) वन किंवा पर्यायवृत्त संवर्धन संरचना ;
- (झ) लहान तिघन कातले ;
- (ञ) अपारंपरिक छाया संवर्धन ;
- (ट) कोरतय विकत किंवा व्यवसाय प्रविक्षण क्षेत्रे ;
- (ठ) रस्ते ; आणि
- (ड) समाज घरे ;

परंतु असे को, जर,—

(एक) या पोलकनमत समुद्र केलेल्या प्रयत्नांचासाठी खाली करण्याची वन क्षेत्रा, बांधक प्रकरणात एक हेक्टरपेक्षा कमी असले तरच ; आणि

(दोन) अशा विकास प्रकल्पांचा निराकार, घातकरीत्या त्यांच्यातील संरक्षण केलेल्या क्षेत्रांच्या अखंड करण्यात येईल तरच,

केवळ वन क्षेत्राचे अशा प्रकारे परिवर्तित करण्यात येईल.

प्रकरण तीन

वन हक्कांची मान्यता, त्यांचे पुनःस्थापन व ते निहित करणे व तत्संबंधित बाबी

४. (१) त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या अन्य कोणत्याही कायद्यामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी आणि या अधिनियमाच्या तरतुदीस अधीन राहून, केंद्र सरकार, याद्वारे,—

(क) कलम ३ मध्ये नमूद केलेल्या सर्व वन हक्कांच्या बाबतीत, अनुसूचित जनजाती म्हणून घोषित करण्यात आले आहे अशा राज्यातील किंवा राज्यांच्या क्षेत्रातील वनवासी अनुसूचित जनजाती ;

(ख) कलम ३ मध्ये नमूद केलेल्या सर्व वन हक्कांच्या बाबतीत, इतर पारंपरिक वनवासी, यांचे हक्क मान्य करीत आहे व ते त्यांना निहित करीत आहे ;

(२) राष्ट्रीय उद्याने आणि अभयारण्ये यांतील संरक्षित वन्यजीव वसतिस्थानांमध्ये या अधिनियमाअन्वये मान्यता दिलेल्या वन हक्कांत नंतर बदल करता येतील किंवा ते पुनःप्रस्थापित करता येतील, परंतु, वन्य जीव संरक्षणासाठी अशी अबाधित क्षेत्रे निर्माण करण्याच्या प्रयोजनासाठी, पुढील सर्व शर्तीची पूर्तता झाल्याशिवाय वन हक्कधारकांचे पुनःप्रस्थापन करण्यात येणार नाही किंवा त्यांच्या हक्कांना कोणत्याही रीतीने बाधा पोहोचविण्यात येणार नाही, जसे,—

(क) कलम ६ मध्ये विनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे वन हक्कांना मान्यता देण्याची व ते निहित करण्याची प्रक्रिया, विचाराधीन असलेल्या सर्व क्षेत्रांमध्ये पूर्ण करणे ;

१९७२ चा
५३.

(ख) वन्य जीव (संरक्षण) अधिनियम, १९७२ अन्वये प्रदान केलेल्या अधिकारांचा वापर करताना, राज्य शासनाच्या संबंधित अभिकरणांद्वारे असे सिद्ध करण्यात येईल की, वन हक्कधारकांची कार्ये किंवा त्यांच्या उपस्थितीचा प्रभाव हे वन्य प्राण्यांची भरून न काढता येण्याजोगी हानी होण्यास आणि उक्त प्रजाती आणि त्यांची वसतिस्थाने धोक्यात येण्यास, पुरेसे आहे ;

(ग) सहजीवन यासारखे इतर वाजवी विकल्प उपलब्ध नाहीत असा निष्कर्ष राज्य शासनाने काढला आहे ;

(घ) बाधित व्यक्ती व समुदाय यांच्याकरिता सुरक्षित उपजीविका पुरविण्यासाठी आणि केंद्र सरकारचे प्रस्तुत कायदे व धोरण यांत दिलेल्या, अशा बाधित व्यक्ती व समुदाय यांच्या आवश्यकतांची पूर्तता करण्यासाठी पुनर्वसन किंवा पर्यायी योजना तयार करणे व ती संसूचित करणे ;

(ङ) प्रस्तावित पुनर्वसाहत व योजना यांच्याशी संबंधित असलेल्या क्षेत्रांमध्ये ग्रामसभेची लेखी स्वरूपातील मुक्त संमती मिळविणे ;

(च) वचन दिलेल्या योजनेप्रमाणे, पुनर्वसाहतीच्या ठिकाणी सुविधा पुरविल्याशिवाय व जमीन वाटप पूर्ण केल्याशिवाय पुनर्वसाहत करण्यात येणार नाही :

परंतु असे की, वन्यजीव संवर्धनाच्या प्रयोजनासाठी ज्यामधून हक्कधारकांचे अशा रीतीने स्थानांतरण करण्यात आले असेल अशी संरक्षित वन्य जीव वसतिस्थाने, नंतर अन्य उपयोगासाठी राज्य शासनाकडून किंवा केंद्र सरकारकडून किंवा इतर कोणत्याही संस्थेकडून परिवर्तित करण्यात येणार नाहीत.

(३) कोणत्याही राज्याच्या किंवा संघ राज्यक्षेत्राच्या संबंधातील वनवासी अनुसूचित जनजाती किंवा इतर पारंपरिक वनवासी, १३ डिसेंबर २००५ पूर्वी वनजमिनीचा भोगवटा करीत होते या शर्तीस अधीन राहून, अशा वनवासी अनुसूचित जनजातींचे आणि इतर पारंपरिक वनवासींचे, या अधिनियमाअन्वये वन जमीन आणि त्यांचे वसतिस्थान यांबाबतचे वन हक्क मान्य करून ते त्यांना निहित करण्यात येतील.

(४) पोटकलम (१) द्वारे प्रदान करण्यात आलेला हक्क, वारसाप्राप्त (वंशपरंपरागत) असेल, मात्र तो, अन्यसंक्राम्य किंवा हस्तांतरणीय असणार नाही आणि त्याची नोंद, विवाहित व्यक्तींच्या बाबतीत, पती-पत्नी या दोघांच्या नावाने संयुक्तपणे, आणि एकच व्यक्ती कुटुंबप्रमुख असलेल्या कुटुंबाच्या बाबतीत, अशा एकाच व्यक्तीच्या नावाने करण्यात येईल आणि प्रत्यक्ष वारस नसेल त्याबाबतीत, असा वारसाहक्क जवळच्या नातेवाईकाकडे जाईल.

एच ४०६३-३अ

वनवासी अनुसूचित
जनजाती व इतर
पारंपरिक वनवासी
यांच्या वन हक्कांना
मान्यता देणे व ते
निहित करणे.

(५) अन्यथा तरतूद केली असेल त्या व्यतिरिक्त, मान्यतेची व पडताळणीची प्रक्रिया पूर्ण होईपर्यंत, वनवासी, अनुसूचित जनजाती किंवा इतर पारंपरिक वनवासी यांच्या कोणत्याही सदस्याला, त्याच्या भोगवट्यातील वन जमिनीतून निष्कासित करण्यात येणार नाही किंवा काढून टाकण्यात येणार नाही.

(६) जेव्हा पोटकलम (१) द्वारे मान्य केलेले व निहित केलेले वन हक्क हे, कलम ३ च्या पोटकलम (१) च्या खंड (क) मध्ये नमूद केलेल्या जमिनीच्या संबंधातील असतील त्याबाबतीत, अशी जमीन, या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकास, एखाद्या व्यक्तीच्या किंवा कुटुंबाच्या किंवा समुदायाच्या भोगवट्याखाली असेल आणि ती प्रत्यक्ष भोगवट्याखाली असलेल्या क्षेत्रापुरती मर्यादित असेल आणि कोणत्याही परिस्थितीत, ती चार हेक्टरपेक्षा अधिक असणार नाही.

(७) या अधिनियमात विनिर्दिष्ट केलेले बोजे व प्रक्रियात्मक आवश्यक यांपासून, तसेच वन (संवर्धन) अधिनियम, १९८० अन्वये ना-हरकत, " निव्वळ विद्यमान मूल्य ", प्रदान करण्याची आवश्यकता आणि वन १९८० चा जमिनीच्या अपवाहनाच्या बदल्यात करावयाचे " हानिपूरक वनरोपण ", यांपासून मुक्त असे वन हक्क प्रदान ६९. करण्यात येतील.

(८) अधिनियमाअन्वये मान्यता दिलेल्या व निहित केलेल्या वन हक्कांमध्ये, सरकारी विकास कामांच्या अडथळ्यांमुळे जमीनविषयक नुकसानभरपाई न देता, ज्यांना त्यांच्या निवासस्थानातून आणि लागवडीच्या जमिनीमधून विस्थापित करण्यात आले होते आणि ती जमीन ज्या प्रयोजनासाठी संपादित केली होती त्याच प्रयोजनासाठी उक्त संपादन केल्यापासून पाच वर्षांच्या आत, वापरण्यात आलेली नाही, हे सिद्ध करू शकणाऱ्या अशा वनवासी अनुसूचित जनजाती आणि इतर पारंपरिक वनवासी यांच्या जमीनविषयक हक्कांचा समावेश असेल.

वन हक्कधारकांची कर्तव्ये.

५. या अधिनियमाअन्वये जेथे कोणत्याही वन हक्काचे धारक असतील अशा क्षेत्रांतील कोणत्याही वन हक्कांचे धारक, ग्रामसभा आणि गावपातळीवरील संस्था यांना,—

(क) वन्य जीव, वन्य आणि जैव-विविधता यांचे संरक्षण करण्याचा ;

(ख) लगतची पाणलोट क्षेत्रे, जलस्रोत व इतर परिस्थितीकीय संवेदनक्षम क्षेत्रे पुरेशी संरक्षित आहेत याची सुनिश्चिती करण्याचा ;

(ग) वनवासी अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी यांचे निवासस्थान, त्यांच्या सांस्कृतिक व नैसर्गिक वारशाला कोणत्याही प्रकारे वाधा पोहोचेल अशा कोणत्याही प्रकारच्या विघातक प्रथांपासून सुरक्षित ठेवले असल्याची सुनिश्चिती करण्याचा ;

(घ) सामूहिक वन संपत्तीतील प्रवेशाचे विनियमन करण्यासाठी आणि वन्य प्राणी, वन व जैव-विविधता यांवर प्रतिकूल परिणाम करणारी कोणतीही कृती थांबविण्यासाठी ग्रामसभेने घेतलेल्या निर्णयांचे अनुपालन केले जात असल्याची सुनिश्चिती करण्याचा, अधिकार प्रदान केलेला आहे.

प्रकरण चार

वन हक्क निहित करण्यासाठी प्राधिकरणे व कार्यपद्धती

वनवासी अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी यांचे वन हक्क निहित करण्यासाठी प्राधिकरणे आणि त्यांची कार्यपद्धती.

६. (१) या अधिनियमाअन्वये ग्रामसभेच्या अधिकारितेच्या स्थानिक सीमांच्या आतील वनवासी अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी यांना देण्यात येतील असे वैयक्तिक किंवा सामूहिक वन हक्क किंवा ते दोन्ही हक्क यांचे स्वरूप आणि त्यांची व्याप्ती ठरविण्याची प्रक्रिया सुरू करण्यासाठी, त्यांच्याकडून हक्कमागण्या प्राप्त करून, त्या एकत्रित करून, त्यांची पडताळणी करून आणि अशा हक्कांचा वापर करण्यासाठी विहित केलेल्या रीतीने शिफारस केलेल्या प्रत्येक दाव्याचे क्षेत्र रेखांकित करणारा नकाशा तयार करणारे, ग्रामसभा एक प्राधिकरण असेल आणि त्यानंतर ग्रामसभा, तशा आशयाचा ठराव संमत करील आणि त्यानंतर त्याची एक प्रत उप-विभाग स्तरीय समितीकडे पाठविली.

(२) ग्रामसभेच्या निर्णयामुळे व्यथित झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीस, पोटकलम (३) अन्वये घटित करण्यात आलेल्या उप-विभाग स्तरीय समितीकडे विनंती अर्ज दाखल करता येईल आणि उप-विभाग स्तरीय समिती अशा विनंती अर्जावर विचार करून तो निकालात काढील :

परंतु असे को, असा प्रत्येक विनंतीअर्ज, ग्रामसभेने ठराव संमत केल्याच्या दिनांकापासून साठ दिवसांच्या आत दाखल करण्यात येईल :

परंतु आणखी असे को, व्यथित झालेल्या व्यक्तीला झालेल्या व्यक्तीला, आपली वाजू मांडण्याची वाजवी संधी दिल्याखेरीज, असा कोणताही विनंतीअर्ज अशा व्यक्तीच्या विरुद्ध निकालात काढला जाणार नाही.

(३) राज्य शासन, ग्रामसभेने संमत केलेला ठराव तपासण्यासाठी उप-विभाग स्तरीय समिती घटित करील आणि वन हक्कांचे अभिलेख तयार करून तो, अंतिम निर्णयासाठी उपविभागीय अधिकाऱ्यामार्फत जिल्हास्तरीय समितीकडे पाठवेल.

(४) उप-विभाग स्तरीय समितीच्या निर्णयामुळे व्यथित झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीस, उप-विभाग स्तरीय समितीच्या निर्णयाच्या दिनांकापासून साठ दिवसांच्या आत, जिल्हास्तरीय समितीकडे विनंतीअर्ज दाखल करता येईल आणि जिल्हास्तरीय समिती, अशा विनंतीअर्जावर विचार करून तो निकालात काढील :

परंतु असे को, उप-विभाग स्तरीय समितीकडे दाखल करण्यात आल्याखेरीज आणि तिने त्यावर विचार केला असल्याखेरीज, ग्रामसभेच्या ठरावाविरुद्ध कोणताही विनंतीअर्ज, थेट जिल्हास्तरीय समितीपुढे दाखल करण्यात येणार नाही :

परंतु आणखी असे को, व्यथित झालेल्या व्यक्तीला आपली वाजू मांडण्याची वाजवी संधी दिल्याशिवाय, असा कोणताही विनंतीअर्ज, अशा व्यथित व्यक्तीच्या विरुद्ध निकालात काढला जाणार नाही.

(५) राज्य शासन, उप-विभाग स्तरीय समितीने तयार केलेल्या वन हक्कांच्या अभिलेखावर विचार करण्यासाठी व त्यास अंतिम मान्यता देण्यासाठी जिल्हास्तरीय समिती घटित करील.

(६) वन हक्कांच्या अभिलेखावरील जिल्हास्तरीय समितीचा निर्णय, अंतिम व बंधनकारक असेल.

(७) राज्य शासन, वन हक्कांना मान्यता देण्याच्या व ते निहित करण्याच्या प्रक्रियेचे सैनियंत्रण करण्याकरिता आणि मध्यवर्ती अभिकरणाकडून मागणी करण्यात येतील अशी विवरणे व असे अहवाल, त्याला सादर करण्याकरिता, एक राज्यस्तरीय सैनियंत्रण समिती घटित करील.

(८) उप-विभाग स्तरीय समिती, जिल्हास्तरीय समिती व राज्यस्तरीय सैनियंत्रण समिती, विहित करण्यात येईल त्याप्रमाणे, राज्य शासनाच्या महसूल, वन व जनजाती कार्य विभागांतली अधिकारी आणि संबंधित पंचायत राज संस्था यांना नेमलेले समुचित स्तरावरील पंचायत राज संस्थांचे तीन सदस्य, त्यांपैकी दोन सदस्य हे अनुसूचित जनजातीतील असतील व त्यातील किमान एक सदस्य महिला असेल, यांची मिळून बनलेली असेल.

(९) उप-विभाग स्तरीय, जिल्हास्तरीय समिती व राज्यस्तरीय सैनियंत्रण समिती यांची रचना व कामे आणि त्यांची कामे पार पाडताना त्यांनी अनुसरावयाची कार्यपद्धती, ही विहित करण्यात येईल त्याप्रमाणे असेल.

प्रकारण पाच

अपराध व शास्ती

७. कोणतेही प्राधिकरण किंवा समिती किंवा अशा प्राधिकरणाचा किंवा समितीचा अधिकारी किंवा सदस्य, या वन हक्कांच्या मान्यतेशी संबंधित असणाऱ्या या अधिनियमाच्या किंवा त्याअन्वये करण्यात आलेल्या कोणत्याही नियमांच्या तरतुदींचे उल्लंघन करीत असेल तर, ते प्राधिकरण, किंवा ती समिती किंवा ते अधिकारी किंवा सदस्य या आधिनियमाखालील अपराधावढल दोषी असल्याचे मानण्यात येतील आणि त्यांच्याविरुद्ध कारवाई केली जाण्यास किंवा अधिकारी यांनी केलेले अपराध.

परंतु असे को, या कलमात निर्देशिलेल्या प्राधिकरणाच्या किंवा समितीच्या कोणत्याही सदस्याने किंवा विभाग प्रमुखांनी किंवा कोणत्याही व्यक्तीने, अपराध तिच्या किंवा त्यांच्या नकळत घडला होता किंवा असा अपराध घडू नये म्हणून त्याने/तिने योग्य ती सर्व दक्षता घेतली होती असे सिद्ध केले तर, तो सदस्य किंवा विभागप्रमुख किंवा तो व्यक्ती, या पोटकलमात अंतर्भूत असलेल्या कोणत्याही गोष्टीमुळे, कोणत्याही शिक्षेस पात्र ठरणार नाही.

अपराधांचा दखल.

८. ग्रामसभेच्या ठरावाशी संबंधित असणाऱ्या विवादाच्या प्रकरणात, कोणत्याही वनवासी अनुसूचित जनजातीने किंवा ग्रामसभेने ठरावाद्वारे, कोणत्याही उच्चतर प्राधिकरणाच्या विरोधात, राज्यस्तरीय स्तरावरील समितीला साठ दिवसांपेक्षा कमी नसलेल्या इतर कायद्यांच्या नोंदीस दिल्याशिवाय आणि राज्यस्तरीय स्तरावरील समितीने, अशा प्राधिकरणाच्या विरोधात कार्यवाही केल्याशिवाय, कोणतेही न्यायालय, कलम ७ खालील कोणत्याही अमराचा दखल घेणार नाही.

प्रकरण सहा

संकीर्ण

प्राधिकरण,
इत्यादींचे सदस्य
लोकसेवक अमरा.

९. प्रकरण चारमध्ये निर्देशिलेल्या प्राधिकरणांचा प्रत्येक सदस्य आणि या अधिनियमाद्वारे किंवा त्या अन्वये प्रदान केलेल्या कोणत्याही अधिकारांचा वापर करणारा अन्य प्रत्येक अधिकारी हा, भारताचे दंड संहितेच्या १८६० चा कलम २१ च्या अर्थातर्गत लोकसेवक असल्याचे मानण्यात येईल.

सद्भावपूर्वक
केलेल्या कारवाईस
संरक्षण.

१०. (१) या अधिनियमाद्वारे किंवा त्या अन्वये सद्भावपूर्वक केलेल्या किंवा करण्याचे अभिप्रेत असलेल्या कोणत्याही गोष्टीवद्दल, केंद्र सरकारच्या किंवा राज्य शासनाच्या कोणत्याही अधिकार्याविरुद्ध किंवा अन्य कर्मचाऱ्याविरुद्ध कोणताही दावा, खटला किंवा अन्य कायदेशीर कार्यवाही दाखल करण्यात येणार नाही.

(२) या अधिनियमाअन्वये सद्भावपूर्वक केलेल्या किंवा करण्याचे अभिप्रेत असलेल्या कोणत्याही गोष्टीमुळे झालेल्या किंवा होण्याचा संभव असलेल्या कोणत्याही नुकसानीवद्दल, केंद्र सरकारच्या किंवा राज्य शासनाच्या किंवा त्यांच्या अधिकार्यांच्या किंवा कर्मचाऱ्यांच्या विरोधात, कोणताही दावा किंवा अन्य कायदेशीर कार्यवाही दाखल करण्यात येणार नाही.

(३) या अधिनियमाअन्वये सद्भावपूर्वक केलेल्या किंवा करण्याचे अभिप्रेत असलेल्या कोणत्याही गोष्टीमुळे, प्रकरण चारमध्ये निर्देशिलेल्या कोणत्याही प्राधिकरणाविरुद्ध तसेच त्याची अध्यक्षपदी व्यक्ती, त्याचे सदस्य, सदस्य-सचिव, अधिकारी व अन्य कर्मचारी यांच्याविरुद्ध कोणताही दावा किंवा अन्य कायदेशीर कार्यवाही दाखल करण्यात येणार नाही.

मध्यवर्ती
अधिकरण.

११. जनजाती कार्याशी संबंधित काम करणारे केंद्र सरकारचे मंत्रालय किंवा बाबबतीत केंद्र सरकारने प्राधिकृत केलेला अन्य कोणताही अधिकारी किंवा प्राधिकरण हे, या अधिनियमाच्या तरतुदींची अंमलबजावणी करण्याकरिता मध्यवर्ती अधिकरण असेल.

निर्देश देण्याचा
केंद्र सरकारचा
अधिकार.

१२. प्रकरण चारमध्ये निर्देशिलेले प्रत्येक प्राधिकरण, या अधिनियमाद्वारे किंवा त्याअन्वये आपली कर्तव्ये पार पाडीत असताना व आपल्या अधिकारांचा वापर करीत असताना, केंद्र सरकार, वेळोवेळी लेखी स्वरूपात देईल अशा सर्वसाधारण किंवा विशेष निर्देशांना अधीन असेल.

हा अधिनियम अन्य
कोणत्याही
कायद्याला न्यूनता
आणणार नाही.

१३. या अधिनियमात आणि पंचायतीसंबंधीचे उपबंध (अनुसूचित क्षेत्रांवर विस्तारित करणे) अधिनियम, १९९६ चा १९९६ याच्या तरतुदीमध्ये अन्यथा तरतूद केली असेल त्याव्यतिरिक्त, या अधिनियमातील तरतुदी, त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही कायद्याच्या तरतुदींना न्यूनता न आणता त्यात भर टाकणाऱ्या असतील.

नियम करण्याचा
अधिकार.

१४. (१) केंद्र सरकारला, अधिसूचनेद्वारे आणि पूर्वप्रसिद्धीच्या शर्तीस अधीन राहून, या अधिनियमाच्या तरतुदी अंमलात आणण्यासाठी नियम करता येतील.

(२) विशेषतः आणि पूर्वगामी अधिकारांच्या सर्वसाधारणतेस बाध न आणता, अशा नियमांमध्ये, पुढीलपैकी सर्व किंवा त्यांपैकी कोणत्याही बाबीसाठी तरतूद करता येईल :-

(क) कलम ६ मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कार्यपद्धतीच्या अंमलबजावणीचा प्रक्रियात्मक तपशील ;

(ख) हक्क मागण्या प्राप्त करणे, त्या एकत्रित करणे व त्यांची पडताळणी करणे आणि कलम ६च्या पोटकलम (१) अन्वये असलेल्या वन हक्कांचा वापर करण्याकरिता शिफारस केलेल्या प्रत्येक हक्क मागणीचे क्षेत्र रेखांकित करणारा नकाशा तयार करणे याबद्दलची कार्यपद्धती आणि त्या कलमाच्या पोटकलम (२) अन्वये उप विभागीय समितिकडे विनंतीअर्ज दाखल करण्याची रीत ;

(ग) कलम ६ च्या पोटकलम (८) अन्वये उप-विभाग स्तरीय समिती, जिल्हास्तरीय समिती आणि राज्यस्तरीय संनियंत्रण समिती यांचे सदस्य म्हणून नियुक्त करावयाच्या, राज्य शासनाच्या महसूल, वन व जनजाती कार्य विभागांच्या अधिकाऱ्यांच्या स्तर ;

(घ) कलम ६ च्या पोटकलम (९) अन्वये उप-विभाग स्तरीय समिती, जिल्हास्तरीय समिती आणि राज्यस्तरीय संनियंत्रण समिती यांची रचना व कामे आणि त्यांची कामे पार पाडताना त्यांनी अनुसरावयाची कार्यपद्धती ;

(ङ) विहित करणे आवश्यक असेल किंवा विहित करता येईल अशी अन्य कोणतेही बाब ;

(३) या अधिनियमाअन्वये केंद्र सरकारने केलेला प्रत्येक नियम, तो करण्यात आल्यानंतर, शक्य होईल तितक्या लवकर, संसदेच्या प्रत्येक सभागृहासमोर एका सत्राने अथवा क्रमवर्ती दोन किंवा अधिक सत्रे मिळून बनलेल्या अशा एकूण तीस दिवसांच्या कालावधीकरिता, ते सत्रासीन असताना ठेवण्यात येईल, आणि जर उपरोक्त सत्राच्या किंवा क्रमवर्ती सत्राच्या लागोपाठचे सत्र समाप्त होण्यापूर्वी त्या नियमात कोणतेही फेरबदल करण्याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले असेल अथवा तो नियम करण्यात येऊ नये याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले तर, त्यानंतर तो नियम, अशा फेरबदल केलेल्या स्वरूपातच अंमलात येईल किंवा, यथास्थिति, तो मुळीच अंमलात येणार नाही ; तथापि, अशा कोणत्याही फेरबदलामुळे किंवा विलोपनामुळे, त्या नियमाअन्वये यापूर्वी करण्यात आलेल्या कोणत्याही गोष्टीच्या विधिग्राह्यतेला बाध येणार नाही.

**The Scheduled Tribes and Other Traditional Forest Dwellers
(Recognition of Forest Rights) Act, 2006**

अनुसूचित जनजाती व इतर पारंपरिक वनवासी (वन हक्क मान्य करण) अधिनियम, २००६

इंग्रजी - मराठी शब्दसूची

community tenure	सामूहिक धारणाधिकार	[S. 3(1)]
compensatory afforestation	हानिपूरक वनरोपण	[S. 4(7)]
critical wildlife habitat	संरक्षित वन्य जीव वसतिस्थान	[S. 2(b)]
customary habitat	रूढीगत वसतिस्थान	[S. 2(h)]
ecological sensitive areas	पारिस्थितीकीय संवेदनक्षम क्षेत्रे	[S. 5(b)]
intellectual property	बौद्धिक संपदा	[S. 3(1)(k)]
intermediary regimes	मध्यस्थ राजवट	[S. 3(1)(b)]
legal entitlement	वेध हक्कदारी	[S. 3(1)(m)]
nodal agency	मध्यवर्ती अभिकरण	[S. 2(j)]
pastoral community	गुरे चारणारा समुदाय	[S. 2(a)]
primitive tribal groups	आदिम जनजाती समूह	[S. 2(h)]
resettlement	पुनर्वसाहत	[S. 4(2)(e)]
secure livelihood	सुरक्षित उपजीविका	[S. 4(2)(d)]
sustainable use	निरंतर वापर	[S. 2(n)]

मराठी - इंग्रजी शब्दसूची

आदिम जनजाती समूह	primitive tribal groups	[क. २(ज)]
गुरे चारणारा समुदाय	pastoral community	[क. २(क)]
निरंतर वापर	sustainable use	[क. २(ढ)]
पारिस्थितीकीय संवेदनक्षम क्षेत्रे	ecological sensitive areas.	[क. ५(ख)]
पुनर्वसाहत	resettlement	[क. ४(२)(ड)]
बौद्धिक संपदा	intellectual property	[क. ३(१)(ट)]
मध्यवर्ती अभिकरण	nodal agency	[क. २(च)]
मध्यस्थ राजवट	intermediary regimes	[क. ३(१)(ख)]
रूढीगत वसतिस्थान	customary habitat	[क. २(ज)]
वेध हक्कदारी	legal entitlement	[क. ३(१)(ड)]
सामूहिक धारणाधिकार	community tenure	[क. ३(१)]
सुरक्षित उपजीविका	secure livelihood	[क. ४(२)(घ)]
संरक्षित वन्य जीव वसतिस्थान	critical wildlife habitat	[क. २(ख)]
हानिपूरक वनरोपण	compensatory afforestation	[क. ४(७)]

शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई